

KOMEDIJA U DOMOVINSKOM RATU ILI BORBA HUMOROM ZA TJELESNO I DUŠEVNO ZDRAVLJE

Sanja Nikčević

Je li moguće smijati se u ratu? Moguće je. Kaže kolega Alen Biskupović, koji je proveo Domovinski rat u Osijeku, da su se oni za vrijeme rata svaki dan smijali.¹ Liječnici kažu da smijeh funkcionira kao obrambeni mehanizam jer je najbolja obrana protiv straha, nervoze i tjeskobe. I to od antičkog liječnika Hipokrita koji je pisao o važnosti dobrog raspoloženja bolesnika u borbi protiv vlastite bolesti², preko Freuda do današnjih psihijatarskih istraživanja.³

Kazališta to znaju. Za vrijeme Drugoga svjetskog rata, London je igrao komedije na West Endu, kao i američki Broadway.⁴ Amerikanci su

¹ *Antologija hrvatske ratne komedije (1991-1997)*, prir. Sanja Nikčević, Privlačica, Vinkovci, 2013., str. 5.

² M. Bahtin, *Stvaralaštvo Fransoa Rablea i narodna kultura srednjeg veka i renesanse*, prev. Ivan Šop i Tihomir Vučković, Nolit, Beograd, 1978., str. 81.

³ Jasna Poljak, »Terapeutski smijeh – što je smiješno u ratu, smrti i hendikepu«, *Književna revija*, 51(2011.), br. 1, str. 192.

⁴ Usp.: Sanja Nikčević, *Afirmativna američka drama ili živjeli Puritanci*, Hrvatski centar ITI, Zagreb, 2003.

slali umjetnike svojim trupama koje su ih zabavljale, ne samo pjesmom nego i smijehom!⁵ Komedija dominira na repertoarima hrvatskih narodnih kazališta u Zagrebu i Osijeku, naročito za vrijeme Prvoga svjetskog rata, a zastupljena je i za vrijeme Drugoga⁶, a i *partizansko kazalište*, ono koje je ZAVNOH osnovao da daje kazališni program na oslobođenom teritoriju, uglavnom je igralo komedije.⁷

I u Domovinskom ratu kazališta su rado postavljala komedije koje su nasmijavale publiku likovima koji se »ozbiljno« nerviraju oko ljubavnih problema i drugih, životno »neozbiljnih« sitnica, u usporedbi s onim što se događalo u stvarnosti. Dubrovnik je 1992. postavio *Kaktusov cvijet* (P. Barillet – J. P. Gredy), američku komediju o zubaru i njegovim ljubavnim problemima. HNK u Osijeku je 1993. igrao ljubavni vodvilj *Kidaj od svoje žene* Raya Cooneya, a prepune su bile opere i operete, novogodišnji i uskršni koncerti!⁸

Dakle, u ratu se smije, ali je li moguće smijati se ratu? Definicija kaže: *Komedija je dramska vrsta koja prikazuje rješive sukobe društvenog ili psihološkog karaktera sa sretnim krajem i junacima nagrađenima prema zasluži (dobri nagrađeni, a loši kažnjeni) pri čemu izaziva smijeh i pozitivne emocije poput radosti, zadovoljstva i sreće te time afirmira temeljne vrijednosti društva.*⁹

Upravo zato što je rat mjesto najmanje rješivih sukoba, od rata se nikako ne očekuje da izaziva *smijeh i pozitivne emocije poput radosti, zado-*

⁵ Igor Mrduljaš, *Ad Hoc Cabaret 1991. Hrvatsko ratno glumište 1991/92.* AGM, Zagreb, 1995., str. 10.

⁶ *Repertoar hrvatskih kazališta 1840-1860-1980*, ur. Branko Hećimović, Globus/JAZU, Zagreb, 1990.

⁷ Maja Hribar Ožegović, *Kazališna djelatnost u Jugoslaviji za vrijeme NOB-a*, Zagreb, 1965. (doktorska disertacija).

⁸ Sanja Nikčević »Hrvatsko kazalište u ratu, skica za povijest« u *Krležini dani u Osijeku 1999* (zbornik), Zagreb-Osijek, 2000., str. 198-216.

⁹ Sanja Nikčević: »Neuništiva komedija ili afirmacija temeljnih vrijednosti društva«, Književna revija *Smijeh*, 1/2011., str. 13-43.

voljstva i sreće pa se pretpostavlja da je o ratu »prirodno« pisati dramska, odnosno tragična djela. Međutim, svi znamo za odlične humorističke serije o ratu poput *'Allo 'Allo!* (o Drugom svjetskom) ili *M*A*S*H* (o Korejskom ratu). No, one su snimljene nakon ratova – s odmakom i određenom dozom propagande, odnosno nametanja pozitivne slike Amerikanaca u američkim ratovima ili ismijavanja neprijatelja. Tako da i dalje ostaje pitanje je li moguće pisati komedije o ratu dok padaju bombe, a ljudi ginu.

Moguće je. Nakon objave o novačenju, 1940., Hollywood je snimao isključivo komedije (od Boba Hopea do Laurela i Hardyja) jer se očito radilo o propagandi i poticanju Amerikanca da se uključe u rat. A i neke su američke ratne drame iz tog perioda duhovite. Ako su to primjeri pisaca koji su pisali sa sigurne udaljenosti, ili tek s iskustvom posjeta ratištu, za vrijeme Drugoga svjetskog rata partizansko kazalište se itekako smijalo usred borbe. Spomenute komedije koje su igrali ideološki su prilagođavali, jer je to kazalište bilo izrazito ideološko i propagandno, ali komedija im je žanrovski najbliža.¹⁰ Pisali su i nove, tzv. »male komedije«, šale, skečeve i »šaljive raporte«.¹¹

Očito je da se može smijati i u ratu i ratu samome pa je utoliko zanimljivije pitanje jesmo li pisali komedije i za vrijeme Domovinskog rata? Ako jesmo, iz koje ideje, s kojom namjerom? Je li bilo propagande u tome i koliko?

¹⁰ Maja Hribar Ožegović *Kazališna djelatnost u Jugoslaviji za vrijeme NOB-a*, Zagreb, 1965. (doktorska disertacija)

¹¹ Vida Flaker »Segmenti komike na partizanskoj pozornici« u *Dani hvarskog kazališta 1935-1955*, Split, 1983., str. 73.-85.

OD STOTINU DJELA TREĆINA SE SMIJE!

Komedije su itekako pisane: od 105 djela izvedenih ili objavljenih u Hrvatskoj od 1991. do 2011. na temu Domovinskog rata i hrvatskog porača,¹² čak je trećina komedija ili drama s jakim komediografskim elementima. U kategoriziranju djela u komički žanr vodila su me tri kriterija: kazališna recepcija, što znači da je djelo izvedeno kao komedija (u kazalištu poput *Kerempuha* ili radio-dramskoj emisiji poput *Panoptikuma*); autorska definicija (da je sam autor djelo nazvao komedijom) i moja osobna reakcija (da mi je bilo smiješno prilikom čitanja)!¹³ U popis sam uvrstila komedije u užem smislu riječi, kabarete, ali i djela s tragičnim krajem koja izazivaju smijeh (dakle crne komedije, društvene satire, parodije, groteske itd.) ako su smijeh i/ili humor dominantni ili obilato korišteni. Uvrštene su komedije koje se zbivaju u sadašnjosti (realističke) kao i one koje se zbivaju u nekom pomaknutom prostoru i vremenu (u prošlosti, budućnosti ili u nekom nedefiniranom prostoru), a koje nazivam alegorijskim. Naime, ta djela su očito inspirirana našim ratom i žele o njemu govoriti, ali svjesno koriste alegoriju: slike ili radnju nekog drugog rata, neki drugi prostor i vrijeme.¹⁴

Tih trideset naslova tematski je vezano uz rat ili porače, pisali su ih ugledni pisci, a kad se pročita cijeli korpus, očito je da postoji razlika

¹² Popis svih drama napisanih u Hrvatskoj na temu Domovinskog rata od 1990. do 2011. objavila sam u »Drame o Domovinskom ratu ili stotinu naslova od kabareta do alegorije - Popis hrvatske ratne drame 1991. - 2011.« *Republika* 7-8/2012., str. 67. - 91. U popisu su navedena djela koja su izvedena na sceni ili na radiju ili objavljena u časopisu ili knjizi, dakle relevantni naslovi koje je sredina potvrdila. Tada ih je bilo 99, ali sam u međuvremenu otkrila još nekoliko tako da ih sada na popisu ima 105.

¹³ U odnosu na autorovu intenciju, moj doživljaj se razlikuje samo u jednom naslovu: *Prizori s jabukom* Ivane Sajko. Za mene je to ironijsko, ali i izuzetno duhovito djelo.

¹⁴ »Alegorija kao prenošenje značenja, ali veće cjeline (ne samo jedne riječi)« u: Milivoj Solar, *Rječnik književnog nazivlja*, Golden marketing, Zagreb, 2006.

između ratnih (nastalih u vrijeme rata) i poratnih (nastalih nakon rata) komedija i to u osjećaju, stilu i temama. Pri tome se »ratne« protežu sve do kraja devedesetih jer iako se iz današnje perspektive 1995. godina može smatrati krajem rata, mi nismo bili sigurni da je rat završio sve do kraja devedesetih. Tako od 1995. do 1999. traje svojevrsno prijelazno razdoblje u kojem se prepliću ratni i poratni osjećaji da bi nakon 1999. prevladao poratni osjećaj. Logično je da ratno vrijeme ima i ratne teme (iako se mogu zbivati i u krajevima koji nisu bili izravno zahvaćeni ratom, primjerice u Zagrebu), a u poratnom vremenu dominiraju poratne teme iako se mogu naći i ratne teme koje su najčešće nastale za vrijeme rata a iz nekog razloga kasnije izvedene (npr. *Žurim, dolazi mi moja maseka*). U ovom ću radu analizirati ratne komedije.

RATNA KOMEDIJA ILI POZITIVAN OSJEĆAJ SMISLA I NADE

Za vrijeme rata i neposredno nakon njega, dakle do 1998., nastalo je 19 komedija, najviše komedija u užem smislu ili »pravih« komedija, onih iz definicije koje pokazuju *rješive sukobe* i sretnim krajem dovode stvari na svoje mjesto – kažnjavaju zle, a nagrađuju dobre. Zastupljeni su i svi komički podžanrovi: kabaret, politička i društvena satira i parodija (koja imaju onaj *prkosni karakter smijeha*)¹⁵ kao i komedija situacije koja afirmira svijet oko sebe.

Dominiraju realističke komedije (samo su dvije alegorijske i to one anticipacijske) pa su tako te komedije i zanimljivi dokumenti jednog vremena jer kroz te komedije možemo pratiti i što se događalo u zemlji i kako smo se osjećali zbog toga. Zato su međunarodni promatrači jako važni

¹⁵ Fadil Hadžić (ur.): *Smijeh*, Novinarsko izdavačko poduzeće, Zagreb, 1961.

likovi na početku rata, ali ih se u poratnom korpusu (nakon 1997.) više ne spominje jer dolaze motivi promjene poratnog i tranzicijskog društva!

Ratne komedije tematski su podijeljene na dva dijela: jedne su političke satire, a druge komedije situacije (ratne ili poratne), a otvaraju važne teme tog vremena: ratnici, prognanici, ratni profiteri, odnos s međunarodnom zajednicom itd. Ove se komedije ismijavaju svima – i protivnicima i promatračima i nama samima, njihovim ambicijama i slabostima, našim mukama i problemima, našim manama i brigama. Odreda su to izrazito smiješne situacije i likovi, i to u rasponu od blagog, toplog humora do parodije, satire i sprdnje! S druge strane, dvije melodrame s neizbježnim tragičnim krajem (*Sv. Roko na brdu* i *Farsa od gvere*) ulaze u popis, ne samo zbog izrazite komičke sastavnice, nego i afirmacije likova (njihove pobjede unatoč smrti) na kraju.

Ratne komedije 1: političke satire ili od najave rata do kabaretske definicije rata

Dramski komentari stvarnosti započeli su i prije samog rata, komedijama koje su najavile događanja koja će uslijediti i koje su bile doista anticipacija događaja.¹⁶ U zagrebačkom Teatru ITD 1990. postavljene su dvije alegorijske komedije, one koje pokazuju naš svijet kroz priču o nekim drugim prošlim ili budućim svjetovima koje su proročki najavile događaje.

Komedija Pava Marinkovića *Filip Oktet i čarobna truba* inspirirana je pričom o antičkim junacima (odbačenom ratniku Filoktetu bez čijeg čarobnog luka Grci ne mogu pobijediti Trojance pa šalju lukavog Odiseja da vrati u borbu ili Filokteta ili luk!). Iako pisac navodi da se drama zbiva

¹⁶ Dugo vremena sam vjerovala da je *Veliki diktator* Charleya Chaplina bio kritika Hitlera dok nisam otkrila da je snimljen 1940., pa je bio anticipacija Drugog svjetskog rata.

u *dalekoj prošlosti*, prilagođava priču suvremenom vremenu. Umjesto čarobnog Filoktetova luka, ovaj put je u pitanju čarobna truba na kojoj je Filip Okret umjesto koračnica koje vode ratnike u borbu, svirao tužne, crnačke pjesme koje ratnike demoraliziraju. No, odnos onih koji vode ratove prema ratnicima je identičan. Filipa će prvo odbaciti, a kad shvate da im je nužan, Timoteus, *vođa narodne borbe*, šalje po Filipa i trubu Odija, iskusnog varalicu, Nea, mladog policajca koji i sam pada u sumnju, i beskrupuloznu Uhodu. Da bi se žanrovski sretno završilo, u najtežem trenutku, kada Filip prozre i prezre svoje goste, ukaže se Timeoteus kao *deus ex machina*. Nakon njegove intervencije, Filip prihvaća ispriku i odlazi s ratnicima s otoka uz obećanje dano vrhovnom vođi da će od *sada svirati samo ratne koračnice vodeći ratnike u pobjedu za domovinu a protiv dušmana*. Iako komad završava sretnim krajem, sreća je ironizirana i radnjom i igrom i tekstem (*ironijski* je didaskalija uz oproštajni govor Filipa svojoj pećini) tako da je komad prije svega upozorenje budućim ratnicima nekog novog sukoba za narodne interese.

Lov na medvjeda Tepišara Milice Lukšić govori o dvoje krivolovaca, predstavnika dvaju naroda (ona je s Divljeg istoka, a on iz Muslanda) koji se sukobljavaju na *Divljoj granici ili ničijoj zemlji*. Njih dvoje pokušavaju uloviti medvjeda Tepišara koji se koristi ne samo za hranu nego i za grijanje kao tepih. Njihove zemlje su poharane nekim davnim ratom, izrazito su siromašne ali i neprijateljske, a iz replika likova vidi se da se radi o hrvatskim i srpskim stereotipima (on se zove Ceti što je kratica od Obod Cetinje, radi s viskom, *višenamjenskim malim gospodinjskim aparatom*, i spominje ostale *fancy* stvari, a ona se zove Rakija Bijes Potjehova i sva je u oružju i narodnoj poeziji itd). Budući da se radnja događa u nekoj dalekoj budućnosti, ova komedija pripada tzv. alegorijskim djelima. Iako je komedija smiješna u parodiranju stereotipa i njihovu miješanju (kad se otkrije da niti jedan lik nije »čist« u svojem nacionalnom određenju), a i završava sretno (rješavajući sukob uz pomoć pomirenja i ljubavi), najtužnije je da je stvarnost u mnogočemu slijedila upravo ono što je Milica Lukšić prikazala.

Ako je Milica Lukšić najavila događanja, dvojac Senker/Mujičić najbolje ih je definirao. Odmah na početku rata napisali su kabaret *Bra-torazvodna parnica* koji je Ad Hoc ratni kabaret igrao tijekom 1991.¹⁷ Eufemizam iz naslova točno govori o čemu se tu zapravo radilo – ratu za nezavisnost jednoga od članova zajednice.

Kabaret je kroz parodiju likova iz naše stvarnosti i literature (od Hašeka do Vojnovića) prikazao ono što nam se upravo događalo, reagirajući kao što to kabaret treba: istočasno i prkosno. Uzevši neke već poznate motive, dvojac ih je prilagodio trenutačnoj situaciji: npr. *Pismo majci u Zagorje* postala je prepiska između Zagorca u tenku na Demir kapiji gdje služi vojsku i mamice i babice koje već brane napadnuti dio Hrvatske, a Hašek je inspirirao jednočinku o Jambreku *Na lekarskom*. U ovom kabaretu literatura nije samo izvor smijeha i prepoznavanja parodijskog obrasca stvarnosti nego je važna i za preživljavanje. U jednočinki *Na Mihajlu* obrana Dubrovnika naoružava se *pod bandijerom libertasa*, i uputit će prema neprijatelju inkunabule, disertacije, ali i tragedije, pastorale, serenade i ostala djela koja su igrana na Dubrovačkim ljetnim igrama! Koliko god to zvučalo donkihотовski jer je vrlo konkretno i razorno oružje pucalo po Dubrovniku, u tom je trenutku bilo i potrebno i važno, istaknuti snagu umjetnosti, a i danas je primjer izvrsnog ratnog literarnog kabareta, žanra koji je kasnije Boris Senker kod nas pisao i u mirnodopskim varijantama.¹⁸

Prikazujući apsurdne situacije koje smo proživljavali, sprdajući se s likovima koji su nam krojili sudbinu (međunarodni promatrači), onima koji su nas direktno napadali (ratnog umjetnika Bate Životinje), ili pak onima koji ni sami nisu znali na koju bi stranu (uključujući razne narode i narodnosti bivše Jugoslavije), ovaj kabaret ulazi u teoriju *smijeha kao*

¹⁷ Igor Mrduljaš, *Ad Hoc Cabaret 1991. Hrvatsko ratno glumište 1991/92.* AGM, Zagreb, 1995.

¹⁸ Sanja Nikčević, »Boris Senker: hrvatski literarni kabaret« u Sanja Nikčević, *Što je nama hrvatska drama danas?*, Ljevak, Zagreb, 2008., str 138.-156.

nadmoći.¹⁹ Prikazujući neprijatelje malima i smiješnima (međunarodni promatrači su velike, ali spužvaste lutke!), umanjuje se njihovo značenje, ali i naš strah od njih.

U kabaretskoj inačici prikaza zla, ono izgleda manje i lakše podnošljivo, pa nas tako kabaret ojačava za njegovo podnošenje i preživljavanje. Kabaretski su se smijali ratu i u Zadru gdje je Samostalni vod umjetnika Zadar pri Zapovjedništvu zadarskog sektora izvodio 1991. *Kabaret sklonište*, nazvan prema mjestu izvedbe.

Zanimljivo da smo ratne kabarete izvodili baš na početku ratnog događanja, kada je situacija bila najteža, a kasnije ih nismo više igrali. No, linija ismijavanja protivnika i smanjivanja njegova značaja i opasnosti nastavila se i kasnije, političkim satirama uperenim uglavnom protiv predstavnika međunarodnih institucija koje su određivale sudbinu Hrvatske. Godine 1996. Slobodan Šembera je objavio *Sjećanja jednog lorda* (prikazavši ga kao pokvarenog i malog čovjeka), a politička satira *Tko je Sveti Stefan?* Ivana Kušana izvedena je na radiju. Kušan ironizira predstavnike međunarodnih institucija koje su određivale sudbinu Hrvatske, prikazujući ih u parodijskom stilu stripa *Alan Ford*. U »albionskom« dvorcu, članovi Međunarodne udruge TNT (Trajni Nadeuropski Trust) koja brine o svjetskom miru pod vodstvom Broja 1 u invalidskim kolicima, pokušavaju na tajnom sastanku riješiti problem Balkana s očito podijeljenim simpatijama za zaraćene strane. Hrvatskoj je sklon jedino Bob Rock (zvan Dajder Brok), nizozemski inozemni ministar. Dok im dvije kuharice spremaju »servijanske« specijalitete, u pomoć im dolazi duh britanskog političara koji je dijelio Europu na Jalti nakon Drugog svjetskog rata, a i sada ima instrukcije za budućnost malih zemalja. Sretan kraj je u stilu *deusa ex machine*: Hrvatska je priznata što dovede do raspada TNT-a, raspadne se Velika Britanija, Broju 1 zaplijene dvorac zbog neplaćenog poreza, a članovi TNT-a odu u Srbiju na odmor.

¹⁹ Simon Critchley: *O humoru*, Algoritam, Zagreb, 2007., str. 13.

Povratak ratnika (1997.) Ljubomira Kerekeša duhovita je parodija ratnog junaštva (ali i politička satira kroz njihovo nerazumijevanje ciljeva borbe) za sve tri zaraćene strane: Srbin, Bosanac i Hrvat vraćaju se svojim ženama nakon Oluje i Bljeska. Komedija je bila kazališni hit s preko stotinu izvedbi jer nasmijava poigravanjem sa stereotipima. Jedna je od rijetkih koja direktno pokazuje i protivničku stranu (kroz lik četnika Alekse).

Sve te parodije imaju sretan kraj u kojem na kraju literatura pobijedi napadače (*Bratorazvodna parnica*), zaraćene strane se pomire (*Lov na medvjeda Tepišara*), zli i potkupljivi međunarodni promatrači izgube u svojoj igri pomicanja zemalja kao šahovskih figura (*Sjećanja jednog lorda* i *Tko je Sveti Stefan?*), a i »ratnici« dolaze kući živi i zdravi a da i nisu previše ratovali (*Povratak ratnika*).

Ratne komedije 2:

ozbiljni društveni problemi koje možemo riješiti

Drugi niz komedija pisanih u ratnom vremenu, tipične su *komedije situacije*²⁰ koje govore o tadašnjim vrlo ozbiljnim problemima hrvatskog društva, ali kroz obrate i sretan kraj nude mogućnost izlaza. Od radio-komedije *Jedna noć u skloništu* (1992.) Hrvoja Hitreca (krimi-istraga u zagrebačkom skloništu za vrijeme uzbune, o nestalim slikama, koja se pozitivno razriješila zbog straha lopova od bombardiranja) do Stazićevih *Ratnih profitera u Hrvata* (1995.) nastalih prema De Filippu a prilagođenih na zagrebačku situaciju siromaštva, šverca, skloništa i bombardiranja, ali sa sretnim krajem u kojem susjed pristane posuditi potreban novac.

U *Tatarskom bifteku* (1994.) Zvonimira Zoričića, dvojica *pajdaša*, Jura i Joža, opijaju se u Jožinom restoranu. I dok Joža planira pobjeći iz Zagreba da bi izbjegao moguću mobilizaciju, Jura ga obavještava da se

²⁰ Henri Bergson: *Smijeh, Znanje*, Zagreb, 1987., str. 48.-86.

prijavio u dragovoljce. Ne može više podnijeti svoj život, ženu, kćeri, punicu pa mu se bijeg na frontu čini kao najbolje rješenje. Uz tatarski biftek pijano se posvađaju, ali na kraju odlaze prijaviti se u dragovoljce – zajedno i pjevajući. Iako ih u rat ne vode plemenite pobude obrane domovine nego bijeg od vlastitih problema, oni su simpatični u tom nelogičnom izboru fronta kao izlaza jer su uistinu dobri ljudi koji bi željeli promijeniti nešto u svome životu, dati mu neki smisao.

U *Deložaciji* Mire Gavrana, vinkovačka prognanica ulazi u vojni stan, vjerujući da je prazan jer je vojni kamion odvezao stvari. No, vojnim kamionom je sa stvarima otišla supruga, a suprug, Hrvat, ostao je. Kad dođe kući i u stanu zatekne prognanicu, počinju peripetije oko toga tko će koga deložirati. Što više informacija otkrivaju jedno o drugome, situacija se zapetljava, ali kako se radi o komediji, na kraju se sve sretno završi – pronalaskom i stana i ljubavi.

Žurim, dolazi mi moja masekerka Lydije Scheuermann Hodak prikazuje kameleone i ratne profitera na prvoj liniji fronte u istočnoj Slavoniji koji će mijenjati ime prema prilici (Zvezdana, Zvezdana, Stella), ali uvijek biti spremni profitirati na tuđoj nevolji. Stella tako skupo prodaje zaštitne prsluke te čak povećava cijenu kad prsluk zatraži njena prijateljica Marta za svog sina koji je na prvoj liniji obrane grada jer *velik je poslovni rizik!* Pri tome Stella oblači svog nećaka ne samo u zaštitni prsluk nego i u ženske haljine ne bi li oboje pobjegli iz okupiranog i bombardiranog grada. No, kraj vraća stvari na svoje mjesto i nagrađuje dobre.

Na popisu komedija su i tri djela s tragičnim krajem odnosno pogibijom junaka na kraju. Dvije komične melodrame, izrazito duhovito napisane: *Farsa od gvere* (1992.) Matka Sršena i *Sveti Roko na brdu* (1993.) Milana Grgića. Iako na kraju junaci pogibaju jer je tako postavljena situacija da se smrt nije mogla izbjeći, on nije tragičan na način kako to biva u tragedijama. Naime, postoji istovremeno i afirmativni kraj. Njihova pogibija na kraju u nama izaziva uzvišen osjećaj jer do kraja djela likovi pronađu svoje vrline

ili pobijede mane, a njihova vjera, ljubav, pozitivne emocije i osobine nastavljaju živjeti na nekom drugom svijetu, ali i u nama.

Farsa od gvere Matka Sršena događa se na Porporeli, dubrovačkoj šetnici koja je postala prva linija fronte, jer je na »tanjuru« neprijatelju koji gađa s obližnjeg brda, Žarkovice. Dolazi Gospar Lukša, uvaženi kapetan duge plovidbe, koji kao da je izašao iz Vojnovićevih drama o vlasteli, a za njim i Pero Posro, siromah, bivši pijanac i *oridino*. Iako se kapetan u početku pravi da ne poznaje siromaška, uskoro, kroz duhovite rasprave, na vidjelo izlazi da njihove živote povezuje ljubav prema pokojnoj Mari, kapetanovoj ženi. Obojica dolaze tu pazeći da jedan ne bi otišao Mari prije drugoga, a kad na kraju rat uzme živote junaka, nije ih uništio. Dapače, obojica su dobila ono što im je nedostajalo – Lukša ljudskost i prihvaćanje bližnjih (naročito onih nižih od njega), a Pero hrabrost da jednom i on ustane. Kad na kraju obojica stoje i izazivaju neprijatelja pokazujući mu *od lakata*, to nije samo zbog želje da napokon dođu do zajedničke ljubavi Mare, nego i kao prezir prema neprijatelju koji svoju snagu iskazuje gađajući nenaoružani grad i bezopasne starce.

U *Svetom Roku na brdu* Milana Grgića četnici su sve bliže Bobovcu, kao i njihove granate, ali svećenik ne želi otići iz crkve pa tako ni njegova domaćica. U njihovim duhovitim prepirkama izlazi na vidjelo njihov strah, ali i ljutnja na te koji dolaze i uništavaju bez ikakvog razloga. Kao i međusobna briga likova za onog drugog kao i za crkvu, sv. Roka, odnosno vjeru. U želji da nagovori domaćicu da ode u Split, *na sigurno*, svećenik će je izvrijeđati (na tipično dalmatinski, smiješan način sa spominjanjem *beštije* i *magarice*) da bi je, kad ga pogodi metak, zamolio za oprostjenje. Njegova smrt donosi i njezinu ispovijed o čistoj i postojanoj ljubavi koja se pretvorila u predanje i služenje i žrtvu jer i ona »krene« na četnike. I sve te emocije – čiste ljubavi, vjere, žrtve – nastavljaju živjeti.

Tragičan kraj odnosno pogibiju svih junaka ima i komedija Vanče Kljakovića *Branitelji*, ali s drugim predznakom. Djelo je napisano u izrazito komičkom tonu: dva muškarca glume branitelje i čuvaju *Drščine*, tri

napuštene kuće usred ničega, ne bi li tako izbjegli ozbiljnu borbu. Žena jednog, a ljubavnica drugog, njima manipulira, a strah od povratka pravih branitelja dovede do tragičnog kraja. No, u toj komediji, izvan naših prikazanih varalica, postoji i neki pošten i častan svijet pa tako ovo kažnjavanje zlih na kraju ne vodi komad u drugi žanr nego ga ostavlja u komediji.

RATNE KOMEDIJE ILI POZITIVAN OSJEĆAJ ŽIVOTNOG SMISLA I NADE

Sve ove komedije napisane su za vrijeme rata kao izravna reakcija na stvarnost koju su pisci do/proživljavali, a neke su i autobiografske. Lydia Scheuermann Hodak doista je kupovala zaštitni prsluk za svog sina dragovoljca od ratne profiterke, dubrovački stan Matka Sršena razorila je jedna od granata koje likovi čuju u *Farsi od gvere*. Iako je Sv. Roko na brdu izmišljena crkva, u programu predstave je popis razorenih crkava u zadarskom zaleđu, a izvedba na Marulićevim danima 1993. započela je povorkom ljudi u narodnim nošnjama koji su nosili dijelove stvarno razorenih crkava iz popisa.

Problemi o kojima ratne komedije govore realni su i ozbiljni: prazni vojni stanovi, ali i deložacije, prijavljivanje u dragovoljce, lažni branitelji i ratni profiteri, međunarodna zajednica i njezino nerazumijevanje. No, svim tim problemima komedije se smiju bez zlobe i bez pakosti, jednostavno prihvaćajući da je svijet ponekad nepravedan i loš, ponekad s doista velikim problemima, ali da se u konačnici problem može riješiti, a nepravda ispraviti, na ovom ili na onom svijetu. Smijeh je u funkciji razotkrivanja drugih kao slabijih od nas, ali se, što bi rekao Aristotel, prema *ljudskim*

*manama odnosi s razumijevanjem bez želje da ih osuđuje.*²¹ Tako da u tim ratnim komedijama nema mržnje prema neprijatelju, nema veličanja nas u odnosu na protivnika, nema propagande u ratnom smislu (kao što je bilo u spomenutim ratnim produkcijama velikih sila ili partizanskog kazališta). Ono što se u njima može iščitati kao neka vrst zajedničke ideologije ili temeljne misli jest pozitivan osjećaj smisla života, neke vrsti optimizma i nade.²²

Pisanje komedija ili dramsko smijanje Domovinskom ratu je, kao i smijeh u ratu, obrambeni mehanizam, jedan od načina preživljavanja i očuvanja zdravog razuma. Ne samo na razini fizičkog zdravlja gdje humor može imati funkciju *olakšanja i oslobađanja negativnih emocija*²³, nego i na razini duševnog zdravlja komedija je važna jer je njezina osnovna odlika – *afirmacija temeljnih vrijednosti društva* – nužna za očuvanje zdravog razuma. Naš razum ima potrebu za stabilnošću svijeta oko sebe, za logičnim i pravednim poretom. Djela koja afirmiraju svijet oko nas publika je uvijek voljela i trebala. A što se više događa nepravdi oko nas, treba nam više potvrde da postoji mogućnost pravde na ovome svijetu, da je moguće riješiti probleme, ili da postoji dobri Bog koji će na kraju ipak sve dovesti u red. Pišući komedije, dramski pisci i umjetnici koji su ih igrali činili su to iz jake potrebe za afirmacijom temeljnih vrijednosti života. Na taj su se način borili za život, čuvali su smisao života u opreci prema besmislu koji se događao oko njih.

²¹ Aristotel: *Poetika* u Miroslav Beker: *Povijest književnih teorija*, SNL, Zagreb, 1979., str. 27.-41.

²² Vidi u Sanja Nikčević: »O drami u vrijeme rata ili afirmacija temeljnih ljudskih vrijednosti«, *Antologija ratne drame*, Alfa, Zagreb, 2011.

²³ Spencer i Freud. Vidi u Simon Critchley: *O humoru*, Algoritam, Zagreb, 2007., str. 13.

PORATNA KOMEDIJA ILI OD KRITIKE DRUŠTVA DO CRNE GROTESKE

Taj će se osjećaj stubokom promijeniti u poratnom vremenu i u poratnoj komediji. Iako smo pobijedili u ratu jer smo izborili nezavisnost iz jugoslavenske zajednice i sačuvali teritorij, nakon rata je zavladao osjećaj razočaranja u političke događaje, kao i osjećaj beznađa i crnila. Najava tog osjećaja supostoji s onim ratnim osjećajem nade i smisla već od polovice devedesetih, zajedno su do kraja devedesetih, a od 2000. prevladava ovaj poratni osjećaj beznađa ili tuge. Zato na popisu od 1995. do 2000. u toj »mješovitoj« priči imamo uz prave komedije već i društvene satire u djelima poput *Dobrodošli u plavi pakao* (1994.) Borivoja Radakovića, *Utvare* (1997.) Ive Brešana, *Između dva neba* (1997.) Renata Orlića ili *Cigle* (1998.) Filipa Šovagovića, a nakon 2000. gotovo da i nemamo komedija u užem smislu riječi. Prevladavaju drame s izrazito komičkim elementima, ali s tragičnim raspletom koji je zapravo beznadni kraj. Tragični krajevi ratnih djela izazivali su suzu suosjećanja koja je uzdigla duh onoga koji ju je pustio, tragični krajevi poratnih djela ostavljaju gledalište u suzama i potpuno neutješeno, na kraju ga uvode ne samo u melankoliju²⁴ nego i pravu duboku tugu. Čak ako je i sretan kraj, on izaziva u gledalištu osjećaj revolta i pobune jer je ironija ili kritika sadašnjeg društvenog sistema a u ime onog prošlog sistema iz kojeg smo izašli ili onoga što je proklamirano kao razlog rata (*Generacija 91.-95.*, Šeparovićeva obrada Dežulovićeva romana iz 2009. ili *Krovna udruga* Ante Tomića i Ivice Ivaniševića iz 2001.).

S druge strane, upravo zato što više nema neprijatelja koji nas ugrožava, komedija kreće u oštro razračunavanje s hrvatskim problemima, grijesima i krivicama. No, ne nudi nikakav izlaz, pozitivni likovi ne postoje ili na kraju bivaju uništeni tako da i te teme zadržavaju osjećaj beznađa.

²⁴ O odnosu humora i melankolije vidi u: Dubravka Crnojević Carić, *Melankolija i smijeh na hrvatskoj pozornici*, Alfa, Zagreb, 2012.

Nije čudo da žanrovski prevladavaju tzv. crne komedije, groteske s tragičnim krajem (Mate Matišića *Sinovi umiru prvi*, 2005., i Nine Mitrović *Komšiluk naglavačke*, 2003. i *Kad se mi mrtvi pokoljemo*, 2004.), te crne političke satire i/ili parodije (Roberta Perišića *Kultura u predgrađu*, 2000. ili Damira Šodana *Noć dugih svjetala*, 2005). Iako u većini tih djela ima izrazito smiješnih elemenata, taj je komediografski korpus na rubu žanra i odražava osjećaj cijelog poratnog ratnog pisma. No, zanimljivo je da i u poratnoj komediji dominira realistički kod jer imamo samo tri alegorije (Predrag Lucić, *Aziz, svadba koja je spasila zapad*, 2006., Ivana Sajko, *Prizori s jabukom*, 2009., ili Milica Lukšić, *Ovčari*, 2011.) koje izrazito ironiziraju stvarnost.

REAKCIJA KAZALIŠTA NA RATNU KOMEDIJU

Sada, dvadeset godina nakon početka rata, očito je da je čitavom dramskom ratnom opusu, a naročito komediji, učinjena nepravda. Nakon promjene osjećaja u društvu, nada i afirmacija temeljnih ljudskih vrijednosti iz tih djela »više nije bila u modi«. Unatoč tome što ratno pismo nema mržnje u sebi, ono jasno definira neprijatelja i pokazuje tko je koga napao. Nakon 2000. to jasno definiranje neprijatelja koji nas je napadao također više nije bilo u modi. U modu su ušli naši grijesi ili relativizacija krivnje. Zato je poratna drama medijski i kazališno zasjenila onu ratnu, a forsira se nekoliko autora (ponajprije Mate Matišić).

To pokazuje i sudbina ratnih komedija. Iako je većina izvedena u profesionalnom kazalištu, uvijek su nekako bile na rubu. *Žurim, dolazi mi moja maserka* Lydije Scheuermann Hodak napisana je za vrijeme rata, ali je morala čekati šest godina da je izvede bjelovarsko amatersko kazalište, umjesto da je Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku postavi istog časa kad je napisana te da je igra do dana današnjeg! Da nije samo stvar u

(tada) nepoznatom autorskom imenu dokazuje i činjenica da su i *Utvare* Ive Brešana, jednog od naših najpoznatijih dramskih pisaca, postavljene samo jednom u Osijeku. Nisu nikada došle do Zagreba! A jedino je *Tatarski biftek* imao dvije kazališne postavke: nakon praiizvedbe 1994. i novu izvedbu 2005.!

Upravo zbog važnosti tih komedija ali i njihove kvalitete, uredila sam *Antologiju hrvatske ratne komedije (1991-1997)* u nakladi Privlačice (Vinkovci, 2012.) u koju sam uvrstila: *Lov na medvjeda Tepišara* Milice Lukšić, Senkerovu i Mujičićevu *Bratorazvodnu parnicu*, *Žurim dolazi mi moja maserka* Lydije Scheuermann Hodak, *Tatarski biftek* Zvonimira Zoričića, Gavranovu *Deložaciju*, *Tko je Sveti Stefan?* Ivana Kušana, *Povratak ratnika* Ljubomira Kerekeša, i Brešanove *Utvare*. Kao ponudu kazalištima ali i budućem znanstvenom (teatrološkom i sociološkom) proučavanju.

POPIS: HRVATSKE KOMEDIJE O RATU 1991. – 2011.

Napomena:

U popis sam uvrstila samo djela koja su javno dostupna, dakle izvedena ili objavljena. U popisu navodim komedije u užem smislu riječi, ali i djela s tragičnim krajem koja izazivaju smijeh (dakle crne komedije, parodije, groteske, društvene satire itd.), i to kako one koje se zbivaju u sadašnjosti (realističke), tako i one koje se zbivaju u nekom pomaknutom prostoru i vremenu (u prošlosti, budućnosti ili u nekom nedefiniranom prostoru), a koje nazivam alegorijskima. Ta je žanrovska raznolikost vrlo zanimljiva pa zato, uz ime i prezime autora, naziv djela i prvu izvedbu ili objavu, navodim i autorov podnaslov, ali i svoju oznaku žanra u kratici. Značenje kratica: KOM – komedija, AL – alegorija, KAB – kabaret, GROT – groteska, MELO – melodrama.

One koje zanimaju svi podaci vezni uz ove naslove (sve izvedbe i objave), kao i ostatak popisa ratne drame, upućujem na objavljeni popis u časopisu *Republika*.²⁵ U ovaj popis dodala sam i one komedije koje sam otkrila nakon objave teksta u *Republici*.

U popisu su navedeni i najvažniji događaji vezani uz Domovinski rat da se može pratiti razvoj dramskog pisma prema stvarnosti.

ANTICIPACIJA ŽIVOTA

22. 4. 1990. Višestranački izbori, pobjeda HDZ-a

17. 8. 1990. Balvan-revolucija

²⁵ Sanja Nikčević, »Drame o Domovinskom ratu ili stotinu naslova od kabareta do alegorije – Popis hrvatske ratne drame 1991.-2011.« *Republika* 7-8/2012., str. 67.-91.

PRIJE POČETKA NAPADA

1990. – 1991.

1. **Milica Lukšić:** *Lov na medvjeda Tepišara, antropološka melodrama*
Teatar ITD, r. Robert Raponja, 17. 11. 1990. KOM/AL
2. **Pavao Marinković:** *Filip Oktet i čarobna truba, povijesna drama u više slika*
Teatar ITD, r. Snježana Banović, 6. 3. 1991. AL/KOM

RAT

31. 3. 1991. Krvavi uskrš (Plitvice)

1. 4. 1991. proglašenje SAO Krajine

2. 5. 1991. pokolj u Borovu Selu

25. 6. 1991. proglašenje neovisnosti Hrvatske

RATNA KOMEDIJA

1991.

3. **Tahir Mujičić/Boris Senker:** *Bratorazvodna parnica, kabaretski tekstovi*
Hrvatsko ratno kazalište Ad HOC cabaret, r. Tahir Mujičić, vojarna Rakitje, 24. 11. 1991. KOM/KAB
4. **Cabaret sklonište**
Samostalni vod umjetnika Zadar pri Zapovjedništvu zadarskog sektora, r. Srećko Šestan, sklonište Cafe bar Basket, Zadar, 20. 12. 1991. KOM/KAB

1992.

5. **Hrvoje Hitrec:** *Jedna noć u skloništu*
Hrvatski radio, r. Dejan Šorak, 23. 2. 1992. KOM
6. **Matko Sršen:** *Farsa od Gvere*
Kazalište Marina Držića, r. Matko Sršen, Dubrovnik, 10. 10. 1992.
CRNA KOM/MELO

1993.

7. **Milan Grgić:** *Sv. Roko na brdu*

Hrvatski radio, r. Darko Tralić, 27. 1. 1993. CRNA KOM/MELO

1994.

8. **Zvonimir Zoričić:** *Tatarski biftek*

Prvaci HNK u gostima, r. Georgij Paro, Zagreb, 1. 2. 1994. KOM

9. **Borivoj Radaković:** *Dobrodošli u plavi pakao, komedija/kaos u dva poluvremena*

SK Kerempuh, r. Petar Veček, 13. 5. 1994. CRNA KOM (društvena satira)

1995.

10. **Nenad Stazić:** *Ratni profiteri u Hrvata* (prema De Filippu)

SK Kerempuh, r. Vlatko Dulić, 9. 3. 1995., Hrvatski radio, r. Jasna Mesarić, 16. 3. 2006. KOM

11. **Miro Gavran:** *Deložacija*

Epilog teatar/Teatar ITD, r. Robert Raponja, 9. 5. 1995. KOM

KRAJ RATA

4. 8. 1995. – 7. 8. 1995. Oluja (vojna pobjeda)

12. 11. 1995. Erdutski sporazum o mirnoj reintegraciji

Do kraja 1995. Hrvatska je međunarodno priznata samostalna država.

1996.

12. **Ivan Kušan:** *Tko je Sveti Stefan?, politička radiosatira*

Hrvatski radio, r. Darko Tralić, 25. 4. 1996. KOM (politička satira)

13. **Slobodan Šembera:** *Sjećanja jednog lorda*

Forum 11/1996. KOM (politička satira)

1997.

14. **Ivo Brešan:** *Utvare, dramske transmutacije u 15 scena*

I. B. *Utvare. Drame*, Zagreb, 1997.; HNK u Osijeku, r. Ž. Orešković, 26. 9. 1998. CRNA KOM (društvena satira)

15. **Ljubomir Kerekeš: *Povratak ratnika***
 HNK Varaždin, r. Ljubomir Kerekeš, 5. 12. 1997. KOM (parodija)
1998.
16. **Lydia Scheuermann Hodak: *Žurim, dolazi mi moja maserka*** (na-
 pisana 1992.)
 Bjelovarsko kazalište, r. Vlatko Dulić, 28. 3. 1998. KOM
17. **Filip Šovagović: *Cigla, dosadna drama***
 HNK Split, r. Paolo Magelli, 5. 12. 1998. CRNA KOM
18. **Renato Orlić: *Između dva neba***, crno-žuto-bijela komedija
 Nagrada Marin Držić 1998.; CRNA KOM
19. **Vanča Kljaković: *Branitelji***
 Kantata Split, r. Vanča Kljaković 27. 5. 1998; V.K. *Šest drama*,
 Književni krug Split, 2004. CRNA KOM
1999.

PORATNA KOMEDIJA

2000.

20. **Robert Perišić: *Kultura u predgrađu, posttraumatska komedija***
 DK Gavella, r. Milan Živković, 6. 5. 2000. CRNA KOM (društvena
 satira)

2001.

21. **Ante Tomić i Ivica Ivanišević: *Krovna udruga***
 HNK Split, r. Mario Kovač, 16. 11. 2001. KOM (društvena satira)

2002.

22. **Damir Šodan: *Zaštićena zona***
 ZKM, r. Dušan Jovanović, 15. 3. 2002. KOM (parodija)

2003.

23. **Nina Mitrović: *Komšiluk naglavačke***
 Hrvatski radio, r. Vedrana Vrhovnik, 15. 3. 2003. CRNA KOM/GROT
24. **Nina Mitrović: *Kad se mi mrtvi pokoljemo (Raja bez raja)***
 Hrvatski radio, r. Jasna Mesarić, 29. 3. 2004. CRNA KOM/GROT

2004.

2005.

25. **Mate Matišić: *Sinovi umiru prvi***

DK Gavella, r. Božidar Viočić, 15. 12. 2005. CRNA KOM/GROT

26. **Damir Šodan: *Noć dugih svjetala, tranzicijska groteska u tri prizora***

Mostarski teatar mladih, r. Tanja Miletić Oručević, 10. 11. 2005. CRNA KOM/GROT (društvena satira)

2006.

27. **Nina Mitrović: *Familija u prahu*** (Dio iz *Komšiluk naglavačke*),

Hrvatski radio, r. Stephanie Jammicky, 20. 3. 2006. CRNA KOM/GROT

28. **Predrag Lucić: *Aziz, svadba koja je spasila zapad, comedie franchise***

po motivima *Pira malograđanina Bertolda Brechta*

Fantom slobode 2/2006.; KOM/AL

2007.

2008.

2009.

29. **Boris Dežulović/Goran Ferčec/Borut Šeparović: *Generacija 91-95***

ili sat hrvatske povijesti;

ZKM, r. Borut Šeparović, 24. 11. 2009. KOM/DOKU DRAMA

30. **Ivana Sajko: *Prizori s jabukom***

r. Dora Schneider, Bern, svibanj 2009; KOM/AL

2010.

2011.

31. **Milica Lukšić: *Ovčari, jedan amoraliti plej sa balkana*** KOM/AL

Milica Lukšić: *Ovčari*, Autorska kuća 2011.

32. **Lydia Scheuermann Hodak: *Kosturi u ormaru, farsa u staroj Europi***

Lydia Scheuermann Hodak: *Žene, ljubavi i ratovi*, Matica hrvatska, Osijek, 2011. KOM (politička satira).

COMEDY IN THE CROATIAN WAR OF INDEPENDENCE OR THE FIGHT WITH HUMOR FOR BODILY AND SPIRITUAL HEALTH

Abstract

In dramas dealing with the topic of the Croatian War of Independence, written between 1991 and 2012, one third is comedies. But there is a great difference between those written during the war (from beginning till the end of the nineties) and those emerged in the post-war period. About twenty comedies written during the war are comedies in their distinct, basic form with all the comic subgenres: cabaret (*Divorce Between Brothers* Senker/Mujičić), political parody (Ivan Kušan *Who is St. Stefan*), social satire (Ivo Brešan *Ghosts*), situation comedy which depicts serious problems of the period (*Eviction* Miro Gavran) and various typical characters like war profiteers in *I am in Hurry my Masseuse is Coming* L. Scheuermann Hodak or false soldiers in *Steak Tartar Z. Zoričić*, etc.). In contrast to Anglo-American and even partisans comedies, Croatian war comedies do not advocate ideology (except clearly contrasting between aggressors and victims) because they are written from the perspective of the victims, using laughter to defy troubles or to provide relief through diminishing objects of fear (international observers, enemies, etc...). Showing possible positive solutions of serious problems, rewarding good characters (even after their death) and punishing evil ones, Croatian war comedies hold within themselves a sense of hope and meaning of life through affirmation of basic human values (love, friendship, patriotism...). Advocating such values, comedies helped surviving absurd life situation in which both dramatists and audience were caught in. After the war, comedies with war or post-war topics diverge in a completely opposite direction, despair and feebleness. These works are on the verge of the comedy genre mainly being dark comedies (and allegories) or grotesques, thematically spanning from guilt of kinship to society criticism. Use of laughter in them does not provide relief but affirms dark state of the world as eternal and permanent.